

УДК 373.3.015.3:005.32

© М. С. Халько, 2018

М. С. Халько (м. Київ)

ХАРАКТЕРИСТИКА МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Халько М. С. Характеристика мотиваційного компонента навчальної діяльності молодшого школяра. Стаття присвячена характеристиці мотиваційного компонента навчальної діяльності молодшого школяра. Проаналізовано різні підходи до визначення сутності таких понять, як «мотив», «мотивація», «навчальна діяльність» молодших школярів; виокремлено основні проблеми, що знижують мотивацію учнів, які впливають на формування мотиваційної сфери молодших школярів в умовах навчально-виховного процесу. Охарактеризовано п'ять рівнів навчальної мотивації учнів, розглянуто основні види мотивації навчальної діяльності молодших школярів: внутрішня і зовнішня, позитивна і негативна. Основним завданням у формуванні мотиваційної сфери молодшого школяра є, насамперед, створення таких навчально-виховних умов, за яких можливе програмування учнів на досягнення успіху в навчальній діяльності.

У статті проаналізовано проблему мотивації навчання молодших школярів як однією з умов формування цілісної, всесторонньо розвиненої особистості. Розглядається успішність школярів у навчальній діяльності, що проявляється у виявленні інтересу до навчальних предметів, наявності позитивних мотивів навчання, сформованих загально-навчальних умінь і навичках. Доведено, що чим вищий рівень мотивації молодшого школяра, чим більше чинників спонукають його до діяльності та самоствердження, тим більших зусиль він докладає і, відповідно, вищих результатів він може досягти.

Ключові слова: мотивація, мотиви, потреби, навчальна діяльність, види мотивації у навчальній діяльності, успішність, молодший школяр.

Постановка проблеми. Одне з основних та актуальних завдань сучасної школи створення умов гармонійного розвитку особистості та самореалізації кожної дитини в контексті розроблених навчальних програм. Вони передбачають формування соціальних цінностей; розвиток пізнавальних, творчих, комунікативних, організаторських здібностей; а також створення умов для самопізнання, самовизначення та самореалізації кожної особистості. Успішна діяльність учня залежить не лише від його здібностей та знань, а й від мотивації, тобто від прагнення досягти значних успіхів та самостверджуватися. Тому чим вищий рівень мотивації молодшого школяра, чим більше чинників спонукають його до діяльності та самоствердження, тим більших зусиль він докладає і, відповідно, вищих результатів він може досягти. Важливу роль в процесі формування та підтримання мотивації учбової діяльності дитини відіграє педагогічна діяльність вчителя. Одним із критеріїв його майстерності, а по суті показником продуктивності, вважається успішність школярів у навчальній діяльності, що проявляється у виявленні інтересу до навчальних предметів, наявності позитивних мотивів навчання, сформованих загально-навчальних умінь і навичках. Отже, формування мотивації навчання є важливим для розвитку підростаючої особистості.

Проблема мотивації – одна із ключових проблем психології. Фактично жодна із психологічних теорій не може обійти питання спонук до активності. А мотивація навчальної діяльності посідає особливе місце у структурі потребнісно-мотиваційної сфери особистості. Майже всі діти приходять до школи з бажанням вчитися, отримувати оцінки, з прагненням зайняти нове положення у соціумі. Навчання у школі потребує від дитини усвідомленого

виконання навчальних завдань, здатності підпорядковувати власну активність, довільного управління своїми пізнавальними процесами та поведінкою. Тому навчальна діяльність спрямовується на зміну суб'єкта, формування у нього внутрішньої мотивації та уміння вчитися, що й зумовлює актуальність проблеми мотивації учня.

Аналіз наукових досліджень. У зарубіжних дослідженнях вивченню мотивів приділяється велика увага. Історично першими були біологізаторські теорії мотивації (У. МакДаугалл), сучасний варіант біологізаторських теорій – психобіологія О. Уілсона. Значний внесок у розвиток проблеми внесли етологи К. Лоренц, Н. Тінберген, К. фон Фріш. Одне із центральних місць питання мотивації займає у психоаналізі З. Фрейда та розробках неофрейдистів Е. Фромма, К. Хорні, теорії К. Левіна, Г. Олпорта. Ґрунтовно займався проблемами потреб А. Маслоу. Власні погляди на розуміння мотивації розробляли біхевіористи А. Бандура, Б.Ф. Скіннер, Дж. Уотсон. В останні роки авторитетними є когнітивістські теорії мотивації, які розроблялися Дж. Роттером, Д. МакКлеландом, Х. Хекхаузенем тощо.

Існує декілька визначень сутності мотивів та їхнього місця в структурі особистості. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів дає таке визначення мотиву: «Мотив (фр. *motif*) – 1. Спонування до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість. 2. Предмет, матеріальний або ідеальний, що спонукає і визначає вибір спрямованості діяльності, заради якого вона і здійснюється. 3. Усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості» [6, с. 256].

«Мотивація – складається зі спонукань, які викликають активність організму і визначають її спрямованість. Усвідомлювані або неусвідомлювані психічні фактори, що спонукають індивіда до здійснення певних дій і визначають їхню спрямованість і мету» [6, с. 257]. У широкому сенсі термін використовується у всіх сферах психології, які досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки людини і тварин.

Науковцями та практиками обґрунтовано низку концепцій щодо природи і функцій мотивів у регуляції поведінки суб'єкта. У зарубіжній психології описано спонукальну і спрямовуючу функції мотиву, розкрито детермінацію поведінки людини неусвідомлюваними мотивами, визначено ієрархію мотивів, описано прагнення до врівноваження або напруження як механізм динаміки мотивів. У вітчизняній психології як загальний механізм виникнення мотивів розглядається реалізація потреб у ході пошукової активності і тим самим – перетворення її об'єктів у мотиви – «опредмечені потреби». Звідси витікає основна закономірність: розвиток мотиву відбувається через зміну предметної діяльності.

За своїми проявами і функціями в регулювання поведінки мотивуючі фактори можуть бути поділені на три відносно самостійні класи: 1) при аналізі питання про те, чому організм узагалі приходить у стан активності, розглядаються прояви потреб та інстинктів як джерела активності; 2) при вивченні питання, на що спрямована активність організму, заради чого зроблений вибір саме цих, а не інших актів поведінки, досліджують насамперед прояви мотивів як причин, що визначають вибір спрямованості поведінки; 3) при вирішенні питання про те, яким чином здійснюється регулювання динаміки поведінки, предметом дослідження є прояви емоцій, суб'єктивних переживань і установок у поведінці суб'єкта [6, с. 257].

Характеризуючи мотивацію, потрібно відмітити, що вона є складною для дослідження проблемою, оскільки до діяльності спонукають декілька мотивів, які утворюють мотиваційний комплекс, систему або ієрархію (С.С. Занюк, О.М. Леонтьєв). Одні мотиви мають провідне значення та здійснюють більший вплив на активізацію діяльності, тому називаються діючими. Другі мотиви (потенційні) не мають сильного спонукального значення. Ієрархія мотивів не є стабільним комплексом, змінюється залежно від вікових особливостей, обставин та впливу

людей. Молодшого школяра можуть спонукати до навчання вимоги дорослих і прагнення уникнути покарання, але згодом даний мотив втрачає своє значення і провідним стає пізнавальний мотив.

Молодший шкільний вік вирізняється появою психічних новоутворень, пов'язаних з поведінкою: довільністю, самоконтролем та внутрішнім планом дій. Ці новоутворення виникають та закріплюються в процесі навчальної діяльності. Навчальну діяльність як основний фактор прояву нових форм поведінки молодшого школяра проаналізовано у роботах Л. І. Божович, Л. С. Виготського та ін.; відносини з вчителями як значущий фактор становлення особистості школярів – у працях В. О. Крутецького, І. Ю. Кулагіної, Г. О. Люблінської, В. С. Мухіної, Л. П. Обухової та ін.; особливості усвідомлення молодшими школярами власної поведінки – у роботах Р. В. Павелківа, І. І. Чеснокової та ін. [8, с. 138].

Л.І. Божович довела, що проблема формування стійкості особистості є, насамперед, проблемою становлення соціальних за своїм походженням і моральних за змістом мотивів поведінки. Її дослідження мали велике значення для розвитку проблеми мотивації навчання, а положення про взаємозв'язок мотивів зі спрямованістю особистості та її ставленням до навколишньої дійсності, про структурність мотивації стали перспективними для подальшого розвитку цієї галузі психології. За висловом Л.І. Божович, сутність ставлення школяра до навчання – це сукупність мотивів як його внутрішня позиція [1, с. 321].

Українські науковці (М. І. Алексєєва, Н. О. Бойко, М. Й. Боришевський, С. У. Гончаренко, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. А. Семиченко, І. О. Синиця, О. В. Скрипченко та інші), вивчаючи мотиваційну складову навчальної діяльності, визнають її провідною. Вони вважають, що саме у молодшому шкільному віці закладаються основи мотивації навчальної діяльності і саме тому цей вік має великі резерви для формування мотиваційної сфери особистості в цілому. Недостатньо вивченою залишається проблема формування мотиваційної сфери та її ролі у навчальній діяльності молодшого школяра.

Метою статті є характеристика мотиваційного компоненту навчальної діяльності молодшого школяра на основі теоретичного аналізу.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Одним із шляхів формування позитивного ставлення дітей до навчання є створення системи мотивів діяльності особистості, яка піддається педагогічному управлінню і визначає поведінку учнів та їхнє ставлення до вивчення того чи іншого навчального предмета. Залежно від походження, ставлення до навчальної діяльності і ролі, яку відіграють мотиви як спонука дій та вчинків школярів у навчально-виховному процесі, їх поділяють на основні види – внутрішні і зовнішні [8, с. 423].

Здійснивши ґрунтовний аналіз, І.Д.Чорней підсумовує, що внутрішньомотивована діяльність обумовлюється інтересом та задоволенням від її виконання. Відповідно, зовнішньомотивованою є діяльність, що детермінується дією зовнішніх спонук: винагороди, покарання, іншими позитивними чи негативними підкріпленнями. На її думку, за умови задоволення базових психологічних потреб – у автономності, компетентності та значимих стосунках, – мотивація діяльності стає внутрішньою. Якщо ж ці потреби не задовольняються (людина відчуває себе контрольованою, не усвідомлює власної компетентності та не має значимих стосунків з іншими), мотивація діяльності стає зовнішньою [9, с. 165].

На основі проведеного теоретичного аналізу І.Д.Чорней використовує поняття повноцінної мотивації, однак не дає його чіткого визначення, а по суті замінює ним термін «позитивна мотивація». Досліджуючи психологічні аспекти розвитку мотивації молодшого школяра, вона виокремлює умови формування такої мотивації його учіння. На нашу думку, ці

умови можна поділити на ті, що пов'язані з організацією навчального процесу у початковій школі, і ті, що спрямовані на особистісний розвиток кожної дитини. До першої групи віднесемо:

- активізацію діяльності дітей шляхом використання інноваційних технологій навчання;
 - збагачення змісту особистісно орієнтованим та цікавим матеріалом;
 - використання об'єктивних оцінних ставлень учителя до результатів школяра;
 - формування допитливості та пізнавального інтересу;
 - створення умов для вирішення учнями проблемних ситуацій та подолання труднощів у навчальній діяльності;
 - створення ситуації успіху дитини як передумови її успішності.
- У другу групу умов формування повноцінної мотивації учіння включаємо:
- утвердження гуманного ставлення до всіх учнів, розкриття в дитині особистості;
 - задоволення потреб у спілкуванні з учителем та однокласниками під час навчання;
 - здійснення фасилітаційної взаємодії вчителя з молодшими школярами;
 - формування адекватної самооцінки своїх можливостей;
 - утвердження прагнення до саморозвитку та самовдосконалення;
 - виховання відповідального ставлення до навчальної праці, формування почуття обов'язку [9, с. 165].

Ґрунтовний теоретичний та експериментальний аналіз проблеми мотивації навчання учнів здійснено колективом під керівництвом А.К.Маркової. Визначено, що розвиток мотивації в умовах навчального процесу відбувається двома шляхами: 1) через засвоєння учнями суспільного змісту навчання; 2) через саму навчальну діяльність школяра, що має його зацікавити [5, с. 54]. Завданням вчителя є в донесенні до свідомості дитини ті мотиви, що є суспільно не значимими, але досить розповсюджені. В разі домінування бажання учнів отримувати високі оцінки необхідно допомогти їм усвідомити об'єктивний зв'язок оцінки з рівнем знань і умінь. І в такий спосіб поступово підійти до мотивації, пов'язаної з бажанням мати високий рівень знань і умінь. Це, у свою чергу, поступово усвідомлюється дітьми як необхідна умова їхньої успішної, суспільно-корисної діяльності.

Узагальнення отриманих даних дало можливість науковцям описати п'ять рівнів навчальної мотивації:

Перший рівень – високий рівень шкільної мотивації, навчальної активності. У таких дітей є пізнавальний мотив, прагнення найбільш успішно виконувати всі запропоновані шкільні вимоги. Учні чітко слідуєть усім указівкам учителя, сумлінні і відповідальні, сильно переживають, якщо одержують незадовільні оцінки.

Другий рівень – гарна шкільна мотивація. Учні успішно справляються з навчальною діяльністю. Подібний рівень мотивації є середньою нормою.

Третій рівень – позитивне ставлення до школи, але школа приваблює таких дітей позанавчальною діяльністю. Такі діти досить сприятливо почувають себе в школі, щоб спілкуватися з друзями, із учителями. Їм подобається відчувати себе учнями, мати гарний портфель, ручки, пенал, зошити. Пізнавальні мотиви в таких дітей сформовані в меншій мірі і навчальний процес їх мало приваблює.

Четвертий рівень – низька шкільна мотивація, яка характеризується тим, що діти відвідують школу неохоче, воліють пропускати заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами, іграми. Мають проблеми в навчальній діяльності, мають труднощі в адаптації до школи.

П'ятий рівень – негативне ставлення до школи у поєднанні зі шкільною дезадаптацією. Такі діти мають труднощі у навчанні: не справляються з навчальною діяльністю, відчувають

проблеми в спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з учителем. Школа нерідко сприймається ними як вороже середовище, перебування в ній для них нестерпне. В деяких випадках учні можуть виявляти агресію, відмовлятися виконувати завдання, дотримуватися тих чи інших норм і правил. Часто в подібних школярів відзначаються нервово-психічні порушення [4, с. 12-13].

В даному контексті мотивація навчання молодших школярів має певну специфіку, яка обумовлюється особливостями віку та діяльності. Дитина лише входить у навчальну діяльність, оволодіння видами учбових дій. Тому мотивація розвивається у декількох напрямках. Широки пізнавальні мотиви як інтерес до знань можуть до середини молодшого шкільного віку перетворитися на учбово-пізнавальні як цікавість до способів набуття знань. Мотиви самоосвіти репрезентуються лише найпростішою формою – інтересом до додаткових джерел знання, епізодичне читання допоміжної літератури. Широки соціальні мотиви розвиваються від загального недиференційованого розуміння соціальної значимості учіння до більш глибокого усвідомлення причин необхідності вчитися. Позиційні соціальні мотиви пов'язані у молодшого школяра з бажанням отримати схвалення дорослих, частіше вчителя. Широко представлені мотиви співпраці та колективної роботи. Інтенсивно у дитини цього віку розвивається цілепокладання в учінні. Спочатку вона навчається розуміти і приймати цілі, що ставить вчитель, утримує їх тривалий час у своїй пам'яті, виконує дії за інструкцією. В такий спосіб у молодшого школяра закладаються основи для самостійної постановки цілей та співвіднесення їх із своїми можливостями.

Проблему мотивації навчання досліджувала Т.О. Докучина [2]. На її думку, розвиток позитивної мотивації навчання є однією з умов формування цілісної, всесторонньо розвинутої особистості, а сучасна освіта орієнтована саме на розвиток успішної особистості учнів. Для реалізації основних завдань особистісно-орієнтованого підходу необхідно розробляти інноваційні технології, які б сприяли успішному засвоєнню знань учнів застосовувати в більшій мірі методи позитивного стимулювання до навчальної діяльності, створювати навчально-виховні ситуації, що слугуватимуть ефективними умовами досягнення успіху учнями. Саме програмування учнів на досягнення успіху в навчальній діяльності, з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей та створення відповідних виховних ситуацій, сприятиме розвитку їхніх потенційних можливостей і бажання отримувати новий досвід у процесі навчання та формуватиме позитивну мотивацію навчання.

Формуючи позитивну мотивацію учнів вчитель не лише розвиває інтерес чи відповідальне ставлення до навчання, але й сприяє формуванню бажання досягати високих результатів та почувати себе успішною особистістю. Це в свою чергу сприяє як підвищенню пізнавальної активності учнів, так і формує відповідні якості особистості. Успіх такої діяльності залежить від індивідуальних особливостей кожного учня та правильно організованої, ефективної роботи вчителя [2, с. 34].

Висновки. З огляду на теоретичний аналіз психолого-педагогічної вітчизняної і зарубіжної літератури щодо мотиваційного компоненту навчальної діяльності молодшого школяра можна зазначити, що успішна навчальна діяльність залежить від достатньо сформованої мотиваційної сфери учнів. Тому навчальна діяльність молодшого школяра має спрямовуватися на формування у нього уміння вчитися, внутрішньої та позитивної мотивації. Отримані результати не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми, тому подальші дослідження спрямовуватимуться на вивчення динаміки розвитку мотивації навчальної діяльності молодших школярів.

Література

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Педагогика, 1968. – 321 с.
2. Докучина Т. О. Мотивація навчання як запорука стимулювання учнів до досягнення успіху / Т.О. Докучина // Педагогічна освіта : теорія і практика : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д.Г., 2011. – Вип. 8. – С. 32 – 37.
3. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посібник / С. С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
4. Маркова А. К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Матюхина М. В. Мотивация учения младших школьников. – М.: Просвещение, 1984. – 198 с.
6. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Під керівництвом канд. псих. наук В.Б. Шапаря. – Харків, 2009. – С. 256 – 258.
7. Сидоренко О. Б. Імпульсивність у поведінці молодших школярів та шляхи її подолання / О. Б. Сидоренко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 121(2). – С. 138 – 143.
8. Чагарна С. Мотивація навчальної діяльності молодших школярів із порушеннями слуху: проблеми й аспекти дослідження. // Український науковий журнал "Освіта регіону"- 423 с.
9. Чорней І.Д. Психологічні аспекти розвитку мотивації молодшого школяра у навчальному процесі. / Чорней І.Д. // Нова педагогічна думка. – 2014. – №4 (80). – С. 165.

Транслітераційний переклад літературних джерел

1. Bozhovich L. I. Personality and its formation in childhood. - Moscow: Pedagogics, 1968. s – 321.
2. Dokukhnya T.O. Motivation of education as a guarantee of stimulation of pupils to achieve success / T.O. Dokuchina // Pedagogical education: theory and practice: Sb. sciences works. - Kamyanets-Podilsky: PP Zvolejko DG, 2011. - Vip. 8. - p. 32 - 37.
3. Zanyuk S. S. Psychology of motivation: teach. manual / S. S. Zanyuk. - K.: Lybid, 2002. - 304 pp.
4. Markova A. K., Matus T. A., Orlov A. B. Formation of teaching motivation. - M., 1990. - 212 p.
5. Matyukhina M.V. The motivation of the teaching of junior schoolchildren. - Moscow: Enlightenment, 1984. - 198 p.
6. Psychological glossary of the most modern terms. Under the leadership of Cand.Ph.Su.V.U.V.B.Shopara. Kharkiv, 2009. p.256 - 258.
7. Sidorenko O. B. Impulsiveness in the behavior of junior schoolchildren and ways to overcome it / O. B. Sidorenko // Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological Sciences. - 2014. - Vip. 121 (2). with. 138 - 143.
8. Chagama S. Motivated educational activity of junior schoolchildren with hearing impairments: problems and aspects of research. // Ukrainian scientific magazine "Education of the region" p. 423.
9. Chorney I.D. Psychological aspects of the development of motivation of a junior schoolboy in the educational process. / Chorney I.D. // New pedagogical thought. - 2014 - # 4 (80). - p.165.

Халько М. С. Характеристика мотивационного компонента учебной деятельности младшего школьника. Стаття посвящена характеристике мотивационного компонента учебной деятельности младшего школьника. Проанализированы различные подходы к

определению сущности таких понятий, как «мотив», «мотивация», «учебная деятельность» младших школьников; выделены основные проблемы, снижающие мотивацию учащихся, которые влияют на формирование мотивационной сферы младших школьников в условиях учебно-воспитательного процесса. Охарактеризованы пять уровней учебной мотивации учащихся, рассмотрены основные виды мотивации учебной деятельности младших школьников: внутренняя и внешняя, положительная и отрицательная. Основной задачей в формировании мотивационной сферы младшего школьника является прежде всего создание таких учебно-воспитательных условий, при которых возможно программирование учеников на достижение успеха в учебной деятельности.

В статье проанализирована проблема мотивации обучения младших школьников как одно из условий формирования целостной, всесторонне развитой личности. Рассматривается успеваемость школьников в учебной деятельности, проявляется в выявлении интереса к учебным предметам, наличия положительных мотивов учения, сформированных в учебных умениях и навыках. Доказано, что чем выше уровень мотивации младшего школьника, чем больше факторов побуждают его к деятельности и самоутверждения, тем больших усилий он прилагает и, соответственно, более высоких результатов он может достичь.

Ключевые слова: мотивация, мотивы, потребности, учебная деятельность, виды мотивации в учебной деятельности, успешность, младший школьник.

Khalko M. S. Characteristics of the motivational component of the educational activity of the junior pupil. The article is devoted to the description of the motivational component of the educational activity of the junior pupil. Different approaches to the definition of the essence of such concepts as "motive", "motivation", "educational activity" of junior schoolchildren are analyzed; The main problems that reduce the motivation of students, which influence the formation of the motivational sphere of junior schoolchildren in the conditions of the educational process, are outlined. Five levels of student motivation have been characterized, the main types of motivation of educational activity of junior pupils are considered: internal and external, positive and negative. The main task in forming the motivational sphere of the junior pupil is, first of all, the creation of such educational and educational conditions in which students can be programmed to succeed in educational activities.

The article analyzes the problem of motivation of teaching younger students as one of the conditions for the formation of a holistic, all-rounder personality. Students' performance in educational activity is considered, which manifests itself in revealing an interest in educational subjects, presence of positive motives of education, formed general educational abilities and skills. It is proved that the higher the level of motivation for a junior student, the more factors motivate him to act and self-affirmation, the more efforts he makes and, accordingly, the higher results he can achieve.

Keywords: motivation, motives, needs, educational activity, types of motivation in educational activity, success, junior schoolboy.

Відомості про автора:

Халько Марина Сергіївна – викладач кафедри психології і педагогіки Факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, м.Київ, Україна. nauk-marina@ukr.net

Information about the author:

Khalko Marina Sergeevna – lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of the National Pedagogical University named after MP Drahomanov, Kiev, Ukraine. nauk-marina@ukr.net

Статтю подано до друку 19.04.2018.